

Sluimerend vertrouwen

door
prof. dr. Dymph C. van den Boom

Rede ter gelegenheid van de 382ste dies natalis
van de Universiteit van Amsterdam
op woensdag 8 januari 2014

Sluimerend vertrouwen

Dames en heren,

Voordat we gaan luisteren naar de diesrede van professor Matthijs van Veelen heb ik als rector magnificus het voorrecht u toe te spreken en te reflecteren op het hoger onderwijs. Maar u zult niet te horen krijgen wat u verwachtte. Een toespraak over de Amsterdam Faculty of Science. Na de uitspraak van de medezeggenschap vlak voor de kerst wachten wij uiteraard op een brief met toelichting en suggesties alvorens wij kunnen reageren. Daarna gaan wij met elkaar het gesprek aan hoe wij verder kunnen werken aan een sterk bètacluster voor Amsterdam.

Maar goed, aangezien ik er nu niet over kan uitweiden, ga ik het met u over iets anders hebben dat het bredere landschap van het hoger onderwijs heeft beziggehouden – de roep om verandering...

Bezorgde representanten van de wetenschap, zoals de groep rond *Science in Transition*¹ en het *Platform Hervorming Nederlandse Universiteiten*², vragen luidruchtig aandacht voor het tanende gezag van de universiteit. Rosanne Hertzberger³ vatte het mooi samen, in haar column in NRC Handelsblad: Alles moet anders. De universiteit is een publicatiefabriek geworden. Er is een overschot aan studenten en promovendi. Er is te veel commercie en te weinig publiek geld. Er wordt te veel tijd gespendeerd aan subsidieaanvragen en te weinig tijd aan onderwijs. Er is teveel fraude en slordigheid. Er is een tekort aan maatschappelijke relevantie. Er is te weinig ruimte voor niet-sexy wetenschappers. Er is te weinig plek voor risicovol onderzoek. En er is te veel aanzien. Het publiek heeft een te rooskleurig beeld van wetenschappers, terwijl het maar gewone mensen zijn. En daarom moeten wetenschappers kritischer benaderd worden.

[...]

'Wie is er tegenwoordig nog te vertrouwen?' is een regelmatig gehoorde verzuchting. Het wantrouwen van 'de burger' groeit. Opiniepeilingen⁴ zouden dat bevestigen: vooral het vertrouwen in instituties zou de afgelopen jaren zijn afgebrokkeld.

¹ H. Dijkstra, F. Huisman, F. Miedema, & W. Mijnhardt. *Waarom de wetenschap niet werkt zoals het moet en wat daaraan te doen is*. Position paper Science in Transition, 2013.

² <http://www.scienceintransition.nl/nieuws/platform-hervorming-nederlandse-universiteiten-opgericht>.

³ R. Hertzberger. *Aanzien*. NRC Handelsblad, 9 november, 2013.

⁴ Edelman Trust Barometer. *2013 Annual global study*.

European Commission. *Standard Eurobarometer 80*. Autumn 2013.

W. Tiemeijer & J. de Jong. *Hoeveel vertrouwen hebben Nederlanders in wetenschap?* WRR & Rathenau Instituut, 2013.

Pew Research Center for the People and the Press. *Public praises science: Scientists fault public, media*. A survey conducted in collaboration with the American Association for the Advancement of Science. Washington, 2009.

Ik zeg nadrukkelijk *zou*, omdat er op dit onderzoek nogal wat valt af te dingen. Maar vooruit. Laten wij voor nu even aannemen dat het zo is, dat mensen minder vertrouwen hebben in de overheid, de rechter, de dokter én de universiteit. Want inderdaad, ook al is het vertrouwen in wetenschappers als beroepsgroep nog steeds *relatief* hoog, ook hier staat het onder druk.

Waar ligt dit aan? Wat hebben beide constatering – de kritische beschouwingen van *Science in Transition* enerzijds en het dalende vertrouwen anderzijds - met elkaar te maken? Welke rol spelen de hoge verwachtingen die er tegenwoordig bestaan ten aanzien van de universiteit⁵? En hoe vergroten wij het vertrouwen in dé institutie die nog relatief veel autoriteit geniet?

Het antwoord daarop is tot nu toe geweest: ‘meer transparantie en meer verantwoording’. Dat klinkt prachtig. Hoe meer, hoe beter.

Transparantie is hard op weg hét toverwoord van de vroege 21ste eeuw te worden⁶. Hét wondermiddel tegen corruptie, misleiding en inefficiëntie – want wie gezien wordt gedraagt zich netjes, zo is het idee. Transparantie is daarmee volgens velen het beste recept voor legitimiteit en vertrouwen.

Transparantie als illusie

Het expliciete transparantie-denken stamt uit het 18de eeuwse geloof in de wondere werking van zichtbaarheid en doorzichtigheid en hing zowaar samen met de Verlichting en de opkomst van de moderne wetenschap. Waar voorheen God de allerhoogste autoriteit was, bleef nu enkel de natuur over. In het huidige informatietijdperk is transparantie mogelijk op een schaal waar men vroeger slechts van durfde te dromen. Met een muisklik kunnen we zoveel informatie krijgen als we willen. Maar meer *is* niet altijd beter.

Het is inmiddels wel duidelijk dat het ook leidt tot een toevloed aan *verkeerde* informatie, die eerder onzekerheid dan vertrouwen creëert. En transparantie kan ook gebruikt worden om onrecht te doen, of om de publieke opinie te manipuleren. Tenzij we informatie kunnen herleiden tot de bron die we kunnen checken – hetgeen in een overdaad onmogelijk altijd kan - is het lastig om het kaf van het koren te scheiden.

Meer *is* niet altijd beter.

Want het grote enthousiasme voor volledige openheid en transparantie blijkt weinig bijgedragen te hebben aan het herstel van publiek vertrouwen⁷. Nou hoeft dat ook weer niet te verbazen, als blijkt dat technologieën die informatie zo eenvoudig en efficiënt verspreiden, net zo goed blijken te zijn in het verspreiden van desinformatie. De echte vijand van

⁵ KNAW. *Vertrouwen in wetenschap*. Mei 2013.

⁶ L. Berger (2013). *Hoe ‘transparantie’ het antwoord op alles werd*. De Correspondent.

⁷ O. O’Neill. *A question of trust*. Reith Lecture: *Trust and transparency*, 2002.

vertrouwen is bedrog en het beschamen van vertrouwen. Wat minder focus op het verheerlijkte ideaal van de transparantie, en meer op het indammen van bedrog zou beter zijn.

Regeltjesdrift

Dames en heren, meer is niet altijd beter. Ook niet als het gaat om verantwoording⁸. We worden vaker ter verantwoording geroepen dan ooit. Het is tot in alle haarvaten doorgedrongen. Vooral in de publieke sector bereiken de nieuwe verantwoordingsvormen het niveau van gedetailleerde controle. Centrale planning mag dan in de vroegere Sovjet Unie gefaald hebben, het is tegenwoordig springlevend in Nederland. Het is doorgeschoten, op te veel niveaus en vanuit te veel instanties. Controle vervangt steeds vaker het vertrouwen. Dit levert wellicht meer informatie, maar het creëert tegelijkertijd een cultuur van argwaan, lage moraal en uiteindelijk professioneel cynisme.

Door steeds verfijndere vormen van verantwoording dreigen we in de hoek terecht te komen van defensieve wetenschap en defensieve politiek. Als we deze overvloed aan verantwoording echter beoordelen met eigen maatstaven – prestatie-indicatoren dus! – dan zouden er toch op zijn minst indicaties moeten zijn dat het publieke vertrouwen herleeft. Maar dat zien we niet.

Begrijpt u mij niet verkeerd – ik ben geen voorstander van de universiteit waar wetenschappers in compleet isolement en zonder enige rekenschap hun dagen slijten. Die tijd hebben we allang gehad. En natuurlijk mogen er visitaties zijn voor onderwijs en onderzoek, maar het kan ook een onsje minder en wat minder kostbaar. En ik ben bepaald niet tegen openheid en verantwoording. Maar het is niet de oplossing voor het geconstateerde probleem.

Transparantie en verantwoording hebben een ongekend niveau bereikt, maar niet het gewenste resultaat. De bedoeling was vertrouwen te herstellen. Ik zie het tegendeel. Suggereert dit niet dat we wellicht de verkeerde vorm van verantwoording hanteren en dat wij terug moeten naar een cultuur waarin we elkaar vertrouwen?

Duurzaam denken

Dat is, geef ik toe, lastig in het huidige tijdsgewricht. We leven in historische tijden, in een periode van enorme verandering, die zich maar eens in de 200 à 300 jaar voordoet. Dat zien we aan de verschuiving van het economisch evenwicht naar het Oosten; de aanhoudende technologische vooruitgang; de veel grotere mondiale verbondenheid; en een toenemend gebrek aan hulpbronnen. Dat creëert onzekerheid. En onzekerheid leidt weer tot drang naar meer verantwoording, meer transparantie en meer controle - alles om de onzekerheid weg te nemen. Maar afgezien van het feit dat het dus niet werkt, heeft het ook een ander negatief bijeffect: maatschappelijke instituties richten zich daardoor in toenemende mate op een beperkt aantal doelen en korte termijn resultaten, ten koste van lange termijn waardecreatie⁹.

⁸ O. O'Neill. *A question of trust*. Reith Lecture: *Called to account*, 2002.

⁹ D. Barton. *Capitalism for the long term*. Harvard Business Review, March, 2011.

Het gevolg is een verslechtering van de onderlinge verbondenheid tussen instituties en maatschappij, die zo cruciaal is voor het welzijn van beide. De socioloog en historicus Shapin¹⁰ laat zien dat al in de 17de eeuw problemen die speelden rond de geloofwaardigheid van claims die onderzoekers poneerden op dezelfde manier werden opgelost als in het gewone leven. Het spreken van de waarheid en het nakomen van beloften werd tot norm verheven. Bij gebrek aan de betrouwbare maatschappelijke instituties van nu, kon men slechts vertrouwen op de persoon zelf. In onze postmoderne samenleving is kennis in toenemende mate vervreemd van de ontdekker van die kennis en wordt gezag steeds vaker ontleend aan de instituten waaraan men verbonden is. Het systeem moet dus streng en zelfreïnigend zijn. Karl Popper maakte al duidelijk dat een voor waar gehouden wetenschappelijk resultaat een sociaal construct is dat afhankelijk is van en vertrouwt op enorm veel eerdere aannames gedaan door vakgenoten. Dat vertrouwen is afhankelijk van de – door jarenlange training verkregen – kennis en kunde van de onderzoekers.

De ontmythologisering van het geïnspireerde genie als modelgeleerde tot hoogopgeleid normaal mens, die net als ieder ander een goede boterham wil verdienen, lijkt hem plots minder uniek en betrouwbaar te maken¹¹.

Wat moeten wij dan nu, vraagt u zich af. Wat is dan het antwoord aan de bezorgde wetenschappers?

Vertrouwen op goed bestuur, gericht op het voorkomen van ontsporingen en het afleggen van financiële en inhoudelijke verantwoording, is een voorwaarde. Maar niet afdoende. Het indammen van bedrog is van belang, want niets zo funest voor vertrouwen als het verkwanselen of beschamen daarvan. Ten derde: de handschoen oppakken, niet bang zijn en nadenken over alternatieven – zoals op dit moment gedaan wordt in nieuwe evaluatieprotocollen voor onderzoek, waarbij de nadruk niet ligt op productie of kwantiteit, maar op wetenschappelijke kwaliteit¹².

Want ook daar geldt, dames en heren: meer publicaties is niet altijd beter.

Maar het belangrijkste is iets anders, omdat het draait om de vraag *hoe* je dit dan organiseert. Hoe je goed bestuur borgt. Hoe je bedrog voorkomt. Hoe je kwaliteit bewaakt en levert.

Eerst heel even terug. Zojuist had ik het over de hooggespannen verwachtingen van burgers en de overheid ten aanzien van de wetenschap. Niet alleen op het vlak van onderwijs en onderzoek, maar ook op het vlak van maatschappelijke dienstverlening en innovatie. Universiteiten moeten scoren én bijdragen aan oplossingen van de grote problemen van deze

¹⁰ S. Shapin. *The scientific life: A moral history of a late modern vocation*. The University of Chicago Press, 2008.

¹¹ F. Miedema. Het geïnspireerde genie als modelgeleerde: De geloofwaardigheid van de hedendaagse wetenschapper. *De Academische Boekengids* 75, Juli 2009, p. 24-28.

¹² San Francisco Declaration on Research Assessment: Putting science into the assessment of research. VSNU, KNAW, NWO. *Standard Evaluation Protocol (SEP): Protocol for research assessment in the Netherlands*, under revision.

tijd. Aanzien én geld verdienen én antwoorden verschaffen, en dat alles liefst zo snel mogelijk. De altruïstische wereldvreemde geleerde is een ondernemende onderzoeker geworden. Er wordt van de universiteit en haar wetenschappers veel meer verwacht dan vroeger.

Maar, dames en heren, om te voorkomen dat zij daarmee in een onmogelijke spagaat komen, moeten we af van het ideaal dat iedereen overal het beste in moet zijn. Wetenschappers hoeven niet volmaakt te zijn. Niemand kan tegelijk in alles de beste zijn. En niemand moet alles alleen willen doen.

Calhoun, directeur van de London School of Economics, zei recent in *De Groene Amsterdammer*¹³ het volgende: het idee van de wetenschapper die in volstrekte eenzaamheid werkt aan die grote doorbraak is een mythe. Het gaat om de combinatie van goede collega's in de buurt en communicatie met een brede kring daaromheen. Wetenschap is, zegt Calhoun, een collectief proces.

Hij heeft gelijk. Wetenschap is een collectief proces. Het gaat om de onderzoeksgroepen, om de onderwijsinstellingen. Niemand kan tegelijk in alles de beste zijn. Maar groepen, afdelingen en faculteiten kunnen dat wel.

Science, dames en heren, is altijd in transitie. De wetenschap heeft laten zien zich succesvol te kunnen aanpassen, zonder zich te laten leiden door de waan van de dag van doorgesloten openheid of controle, maar door regie te voeren op de bewaking van kwaliteit. Dé manier om dat te doen, dé manier om vertrouwen te vergroten, bedrog te voorkomen en kwaliteit te bewaken is het besef dat wetenschap zich afspeelt in en georganiseerd moet worden binnen groepen. Zodat vertrouwd kan worden op samenwerkende onderzoekers en goede leidinggevenden. Onderzoek moet niet plaats vinden in isolatie. Onderzoeksgroepen corrigeren elkaar en inspireren elkaar. De kracht en controle zit in het organiseren van die samenwerking. Daarvan is meer wél altijd beter.

Ik dank u voor uw aandacht.

¹³ Heerlijke nieuwe wereld: Craig Calhoun 'We hebben een mooie crisis verprutst.' *De Groene Amsterdammer*, 18 december, 2013.